

“Kun pelkkä selviytyminen ei riitä”: taiteen merkitys henkisessä puolustuksessa

”Kun kustantajien, riistäjien ja median lonkerot pyörittivät ihmisen mieltä tarpeeksi vinhasti, kaikki tarpeettomat, aikaa vievät ajatukset sinkosivat hiiteen!... Koulunkäyntiä vähennettiin, kuri höltyi, filosofian, historian ja vieraiden kielten opiskelu lopetettiin, äidinkielen opetukseen ei enää panostettu, oikeinkirjoitussääntöjä ei enää opetettu ja lopulta niistä tuskin piitattiin. Elämä oli välitöntä, työ tärkeää ja vapaa-ajalla keskityttiin mielihyvään.”

Ray Bradburyn vuonna 1953 julkaistu kirja *Fahrenheit 451* on futuristinen dystopiateos. Se sijoittuu Yhdysvaltoihin, jossa palomiehet eivät sammuta tulipaloja vaan sytyttävät niitä. Heidän tehtävänsä on polttaa kirjat, koska lukeminen on vaarallista: se herättää tunteita ja kysymyksiä, saa ihmiset ajattelemaan kriittisesti, näkemään vaihtoehtoja ja kyseenalaistamaan.

Palomies Guy Montag alkaa havaita ihmisten ympärillään olevan turtuneita ja onnettomia, vailla uteliaisuutta. He viettävät päivänsä katsellen interaktiivisia ohjelmia “seinätelevisioista” ja seuraavat uutisia, joissa ei ole sisältöä. Montag pelastaa salaa kirjan: hän alkaa lukea, ajatella ja tuntea. Se on hänen vapautumisensa ja tuomionsa.

Henkinen resilienssi ymmärretään usein liian kapeasti, kulttuuri-infran kriisinkestävyytensä, viihteellisenä hengenkohotuksena tai isänmaallisina seremonioina. Turvallisuuden näkökulmasta on toki tärkeää ylläpitää kirjastolaitoksen kaltaista valtakunnallista rakennetta. Mutta taiteen merkitys ulottuu paljon syvemmälle: se on osa yhteiskunnan sivistyksellistä *suorituskykyä*: henkisen puolustusvalmiuden ylläpitoa ja harjoittelua. Kuten varusmiespalvelus, myös kulttuuri vaatii jatkuvaa koulutusta, huoltoa ja valmiuden ylläpitoa, erityisesti normaalioloissa. Vain niin se kantaa kriiseissä.

Nostan taiteen ja turvallisuuden liitosta esiin kolme kriittistä suorituskyvyn elementtiä: kriittisen ajattelun, identiteettien rakentumisen sekä tulevaisuususkon.

Ray Bradbury totesi myöhemmin haastattelussa, ettei kirjoja tarvitse polttaa, jotta ihmiset lopettaisivat lukemisen. Se tapahtuu muutenkin.

Taide, kuten kirjat Bradburyn maailmassa, suojaa yhteiskunnan älyllistä ja moraalista immuniteettia. Se kehittää kriittistä ajattelua, empatiaa ja kykyä nähdä laajemmin. Kun nämä taidot heikkenevät, olemme haavoittuvia manipuloinnille, disinformaatiolle ja autoritaarisuudelle.

Jos syvälukutaitomme heikkenee, passivoidumme. Olemme tekoälykkäitä, pysymme pinnalla, mutta tyhmistymme. Syvälukutaito on suorituskyky: se auttaa erottelemaan, milloin

kulttuuria käytetään vallan välineenä ja milloin sen avulla etsitään totuutta. Ilman sitä oma ajattelumme on helposti manipuloitavissa.

Otetaan esimerkiksi itärajamme puolustaminen: On valtava strateginen heikkous, jos emme ymmärrä venäjän kieltä tai kulttuuria. Putin lainaa kyllä Tolstoita ja Dostojevskia, mutta ei tavalla, josta ilmenisi, että Tolstoi oli pasifisti ja Dostojevski kuvasi yksilön moraalista tuskaa vallan ja väkivallan keskellä. Ilman kykyä lukea ja tulkita tällaista kulttuuriperintöä tai ymmärrystä venäläisyydestä jäämme disinformaation armoille.

Sosiologi Riie Heikkilän mukaan lukemisemme on muuttunut sekä määrällisesti että laadullisesti: yhä harvempi tarttuu pitkiin, keskittymistä vaativiin teksteihin, ja etenkin nuorten lukeminen on sirpaloitunut sosiaalisen median ja digitaalisten alustojen myötä. Lukeminen on muuttunut nopeaksi selaamiseksi, skrollailuksi ja reagoinneiksi, jolloin kykymme syvälliseen pohdintaan, kriittiseen ajatteluun ja erilaisten maailmankuvien ymmärtämiseen heikkenevät. Kaiken kukkuraksi algoritmit ohjaavat meitä digitaalisilla alustoilla yhä uudelleen samanmielisten kulttuurituotteiden pariin sen sijaan, että kannustaisivat meitä etsimään vastakkaisia näkemyksiä.

Maaperämme on liian otollista kulttuurisodille. Sivistyksellinen arvopohjamme murenee. Emmekä me voi vain nojata vanhoihin klassikoihin ja toistaa niitä uudelleen ja uudelleen; emme voi vain turvata ja säilyttää, kun maailma ympärillä muuttuu, pitää ennakoida ja korjata. Taide voi tehdä sen, mutta se vaatii laajaa yhteiskunnallista tahtotilaa ja uteliaisuutta, asenne- ja arvomaailmaa, joka arvostaa taidetta, ja jossa jokaisella on vapaus puhua siitä. Se vaatii myös uudistuvaa, rohkeaa ja vapaata taidekenttää.

Tänään uutisoitiin, että pilapiirtäjä Ville Ranta ei saa syytettä kiihottamisesta kansanryhmää vastaan. Häntä tutkittiin neljän piirroksen vuoksi, mutta syyttäjän mukaan ne eivät solvanneet muslimeita, ne kritisoivat väkivaltaa. Poliittisen taiteen, tässä pilapiirroksen, tehtävä on aina ollut testata sananvapauden rajoja. Juuri tämä on demokratian koetinkivi: kestääkö yhteiskunta epämiellyttäviä kysymyksiä ja kriittisiä kuvia vallasta ja uskonnosta?

Toivo elää niin kauan kuin taiteilija saa kysyä, vaikka kysymys häiritsisi.

**

Tiede kyllä avaa uusia todellisuuksia, mutta sen luonne on puolestaan aina selittävä ja jälkikäteisesti analysoiva. Taide sen sijaan kyseenalaistaa: se kysyy rehvakkaasti ja ilkeästi, jopa röyhkeästi, että ”eikös tuo nyt ole vähän pientä?”

Historia kertoo, että Talvisodassa kaatui 26 670 suomalaista. Se on luku, jonka merkitystä on vaikea käsittää pelkkinä numeroina. Harri Pälvirannan teos *Vapautemme hinta* konkretisoi tämän: hän on skannannut Talvisodassa kaatuneiden valokuvat ja työstänyt niistä visuaalisen kokonaisuuden. Yksittäiset kuolemat yhdistyvät kollektiiviseksi kokemukseksi, ja arkistomateriaali muuttuu eläväksi muistoksi. Luvut muuttuvat ihmisiksi, ja yhteisön empatia, ymmärrys ja sitoutuminen yhteiseen historiaan syvenevät.

Tiede voi kertoa meille, että ilmastonmuutos on kiihdyttänyt merkittävästi Grönlannin jääpeitteen sulamista, ja jos se sulaisi kokonaan, merenpinta nousisi kuusi metriä. Tieto on

järkyttävää, mutta vaikeasti hahmotettavaa. Jaakko Niemelän teos *Laituri 6* auttaa meitä ymmärtämään tämän konkreettisesti: kuusimetriä korkea punainen puurakenteinen laiturinousee juuri tuolle korkeudelle. Siitä tippuva vesi luo vaikutelman vuotavasta rakenteesta.

Installaatiossa kiteytyy keskinäinen riippuvuus: sen osat kannattelevat kokonaisuutta, ja yhdenkin osan poistaminen romahduttaisi sen. Näin taide tekee näkyväksi sen, mitä tilastot ja tutkimus kertovat, mutta jota pelkkä tieto ei yksin riitä kokemaan: historian, luonnon ja ihmisen kohtalot kietoutuvat toisiinsa, ja ymmärryksen syntyminen vaatii tiedon ohella kokemista.

Todellinen suorituskky syntyy pitkässä, syvässä prosessissa: se vaatii uteliaisuutta, rohkeutta astua vieraalle maaperälle, etsiä vaihtoehtoisia todellisuuskäsityksiä ja tulevaisuusskenaarioita, ajatella itse, mennä pintaa syvemmälle ja kokea jotain uutta, todennäköisesti, jotain epämiellyttävää tai häiritsevää.

Taide on kautta historian ollut identiteetin ja yhteisöllisyyden voimakas lippulaiva – ja on sitä edelleen.

Väitän, että Suomen eheytyminen ennen toista maailmanostaa perustui pitkälti sivistykseen: koululaitokseen, kulttuuriin ja yhteiseen kulttuuriprojektiin. Sivistys ei vain kohottanut henkeä vaan yhdisti rikkirevityn ja sisällissodan kokeneen maan yhtenäiseksi kansakunnaksi. Sivistys loi pohjan henkisellem resilienssille ja yhteisön yhtenäisyydelle, valmiudelle astua Talvisotaan yhtenä rintamana.

Vähättelemättä itsenäisyyteemme johtanutta kansallista kulttuuria, on muistettava, että sen rakentaminen oli pitkälti sivistyneistön, Sibeliuksen, Gallen-Kallelan ja kumppaneiden projekti. Maaseutujen, karjalaisten ja saamelaisten ääni ei siellä kuulunut.

Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä* sen sijaan sai aikanaan kovaa kritiikkiä, sillä se ei vastannut sivistyneistön luomaa ylevää kuvaa kansasta: Kivi kuvasi tavallista kansaa, karkeaa, ristiriitaista ja inhimillistä, eikä ihannoitua ”kansanhenkeä”. Kiven kohtelu paljasti, kuinka kapea kansallinen projekti lopulta oli. Hänen työnsä muistuttaa, että identiteetti syntyy myös niistä tarinoista, jotka on totuttu sulkemaan ulkopuolelle.

Jouko Turkan *Seitsemän veljestä* -tulkinta vahvisti tätä 1980-luvulla: Turkan tulkinta teki näkyväksi ne, jotka yhteiskunta tavallisesti sulkee ulkopuolelle – oppimisvaikeuksista kärsivät, vammaiset ja syrjäytetyt, päänahanpotkitut.

Kiven teos on monikerroksinen: sen voi lukea kansalliseksi eepokseksi, yhteiskuntakritiikiksi, eksistentiaalistiseksi tutkielmaksi tai ekologiseksi kertomukseksi. Nykyajassa ei ole syytä haikailla yhtenäiskulttuurin perään. Tärkeämpää on, että jokaisella on mahdollisuus samaistua johonkin – löytää yhteisö, jossa kokee kuuluvansa ja tulevaisuuden nähdänsi.

Tämä itseymmärrys ja itsetunto, yhdessä kriittisen ajattelun, empatian ja toisenlaisten maailmankuvien kunnioittamisen kanssa, muodostavat arvopohjan, jolle uusi kansallinen turvallisuus ja henkinen resilienssi voivat rakentua – ei ikonisoidun kulttuurikaanonin varaan. Se, että katsomme Laineen tai Louhimiehen *Tuntemattoman sotilaan* joka itsenäisyyspäivä

tai luukutamme J. Karjalaisen *Sankareita* autoradiossa, ei enää riitä edes henkiseksi kertausharjoitukseksi.

Tämän päivän identiteettiä vahvistavat monenlaiset teot. *Jumppatyöt*-teatteriproduktio, joka täyttää salit ympäri maan, antaa äänen joukkuevoimistelijoille, heidän vanhemmilleen – kaikille, jotka ovat kokeneet harrastuksissaan kipua tai unelmien täyttymyksiä. Se luo kuulumisen tunnetta, joka on syvästi merkityksellistä.

Samoin Anssi Kasitonin pronssiveistos *Suomen tuntemattomin runoilija* Joensuussa on oodi kaikille pöytälaatikkotaiteilijoille – niille, jotka kirjoittavat, maalaavat tai säveltävät omaksi ilokseen. Se muistuttaa, että itseilmaisu on myös turvallisuusteko: tapa vahvistaa omaa identiteettiä ja psykologista turvaa. Ja samalla minä, oman elämäni Anna Ahmatova, en ole yksin.

Hyvät kuulijat,

kun illallisen iltaohjelmassa on puhe taiteesta, odotitte ehkä Kalevalan säkeitä? Ultra Bran Minä suojelen sinua kaikelta? Kummelin Normipäivä-sketsiä.

Ilo. Toivo. Tulevaisuususkko. Sekin on taiteelle ominaista ja tärkeää. Hetken huumaa ja pako arkitodellisuudesta. Millainen taide synnyttää näitä tunteita riippuu ihmisestä, yhtä mallia ei ole.

Helsingissä on yksi erityisesti minua liikuttava julkisen taiteen teos: Pekka Kauhasen *Valon tuoja*, Talvisodan päättymisen 75-vuotisjuhlan muistomerkki Kasarmitorilla. Se esittää huppupäistä sotilasta, joka seisoo pallon päällä, ja sotilashahmon 240 reiästä kuultaa valo. Reiät tuovat teokseen henkisyttä: katsottaessa alhaalta taivas näkyy rei'istä, ja samalla sotilas näyttää kevyemmältä. Olin hämmentynyt, kun kollegani sanoi teosta dystooppiseksi, kasvottomuus ja reikäisyys tuovat hänelle sen tunteen. Minulle reiät tuovat valoa, rajatonta näköalaa iäisyyteen. Taiteen moninaisuus on tärkeää; meillä tulee olla vapaus ja oikeus myös tulkita sitä oman maailmankuvamme ja esteettisen makumme mukaan. Se, että siitä voi keskustella, vahvistaa turvallisuutta myös.

Ray Bradbury kirjoittaa *Fahrenheit 451* -juhlapainoksen jälkisanoissa: ”All is not lost, of course.” Hän kehottaa istumaan kotiin perheen nuorimpien kanssa kirja kädessä. Taiteen turvallisuuspotentiaalin hyödyntäminen riippuu siitä, kuinka herätämme kiinnostusta, jotta vallitsevan järjestyksen keskellä löytyy aina Guy Montagin kaltaisia uteliaita ja rohkeita henkilöitä, jotka kyseenalaistavat maailman ja etsivät vaihtoehtoisia sisältöjä, kirjoja, elokuvia ja musiikkia, jotka heidän olisi pitänyt polttaa.

70 vuotta neljäviisiykkösen jälkeen julkaistiin Emily St John Mandellin dystopiakirja *Station 11* (suom. 2022, Aleksi Milonoff). Siinä maailmanloppu on jo tullut, mutta elämä jatkuu ja taide lohduttaa edelleen. Henkiin jääneet elävät pienissä yhteisöissä, ja kiertävä teatteriseurue esittää menneen maailman taidetta. Seurueen motto on ”Kun pelkkä selviytyminen ei riitä”. Se juhlistaa ihmisten kaipuuta jaettuihin merkityksiin ja kauneuteen.

Kaisa Rönkkö, Taiteen edistämiskeskuksen johtaja